

Egy francia–magyar „irodalmi szalon” a háború árnyékában

Louise de Vilmorin Budapesten (1939–1944)

Közismert, az irodalmi szalon fogalma a franciákhoz köthető. „Gyűlölöm Versailles-t – mondja Montesquieu –, mert ott mindenki kicsi, és imádom Párizst, mert ott mindenki nagy!” A 18. században Párizs lesz a központ, mindenkit bűvkörébe vonz, s ebben nem kis szerepük van az irodalmi szalonoknak. Szellemi, művészeti, irodalmi központok, a francia ember egyéniségének sajátos és jellemző vonása a könnyed és szellemes társalgás szeretete. Montesquieu megjegyzi, a 17. században a nők szépek voltak, a 18-ban vonzóak lettek és kultúráltak, a férfikkal egyenrangúak, sőt a szalonokban vezető, irányító szerepük lett. Az irodalmi szalon Voltaire szerint afféle miniatűr akadémia, elnöke nem férfi, hanem a bűvös harmincon túl levő hölgy; hatalma nagyobb, mint a Francia Akadémia elnökéé, mert tetszése szerint irányíthatja a társalgást, a témákról kialakult vitát, s pusztá tekintetével emelhet valakit a magasba vagy sújthat a porba. A szalon a sajtót is helyettesítette, különösen azok számára, akik irodalmi babérokra törekedtek.

Egy-egy szalon úrnőjének nem kevés lemondásába, önuralmába került, hogy a különböző rangú és világnézetű vendégeit összetartsa és szórakoztassa. Keltett a vagyon, az összeköttetés, az előkelő származás, kapcsolatok, különleges egyéniség és szépség. Madame de Lambert előkelőségével, Madame Geoffrin jóságával, Madame de Tencin, Madame du Deffaud okosságával és Mademaiselle de Lespinasse bájával, szellemességével tűnt ki. A 18. század ötvenes éveiben Franciaország szellemi központjaivá váltak az irodalmi szalonok, ott mutatták be az írók és olvasták fel legújabb műveiket, eszméket cseréltek, véleményformáló szerepük jelentős volt. Már Madame de Tencin szalonjában el tudta ismergetni a tudás adta méltóságot, állandó vendégei inkább férfiak: Marivaux, Prévost Abbé, Marmontel, Montesquieu stb. Az ötvenes évektől az irodalom szeretetéről a filozófia szeretetére térnek át, a szalon fejlődésében bizonyos demokratizálódás figyelhető meg. Híres írók és művészek fordulnak meg egy egyszerű származású hölgy szalonjában. Delille, a költő szerint egész Európa

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

ott volt Madame de Geoffrin körül, lesve szavát... A művészet iránti érdeklődés, a festészet, a zene, az enciklopédisták körében téma. Mademoiselle de Lespinasse szalonja pedig a leghíresebb és leglátogatottabb szalon lesz, központi helye a filozófiának és a kritikának (D'Alembert, Diderot és Rousseau). A szalonok mellett kedveltek az irodalmi kávéházak és a klubok. A 18. század a „siècle du lumière” – a fény százada, természetesen nem volt ellentmondásoktól mentes. Még az írók és filozófusok öntudatosan képviselték nemzetüket, D'Alembert például kijelentette: „az író célja csak az emberek kiművelése és felvilágosítása lehet, ezért írónak lenni a legszebb dolog a világon”, az eszmék és a valóság közötti ellentmondások a forradalom felé sodorták Franciaországot. Azt hitték, Franciaország a király helyett minden franciáé lehet, lehet szabadság, egyenlőség, testvériség, de a felrobbant valóság elsöpörte az irodalmi szalonok meghitt világát.¹ Ahogyan Madách, azaz Ádám mondja a párizsi színben:

„Lásd a valót, mint én látom magam.
De nem les-é avatatlan hallgató, mert
Az az igazság rettentő, halálos,
Ha a nép közé megy a mai világban.”
(Az ember tragédiája, X. szín, 2475. sorok)

A bölcelet – csupán költészet, a szalonok csak illúzió.

A 20. század budapesti „milieu”-je a harmincas, negyvenes évek elején is kereste az eszmék, a költészet, az irodalom bűvöletét. A francia szellem a *Nyugat* című folyóiratban és körülötte újra erősödik, bár Trianont nem felejtí senki. Aurélien Sauvageot esszéiben és könyveiben sokszor vall erről. François Gachot, író és franciatanár, aki később érkezik hozzánk, így ír emlékirataiban: „Ki kell mondjam végre: ebben az országban, amelynek nagy egyéniségei századokon át oly gyakran fordulnak Franciaország felé, hogy onnan legtöbbször csak közömbösséget és hálátlanságot kapjanak viszonzásul, különösen egy dolog ragadott meg. Az írók és művészek hajlamosak volta hinni abban, hogy egy szellemi kapcsolatban, amely köztük és a nyugatiak között létesült – egy olyan francia, mint én –, mindig többet ad, mint amennyit kap. Pedig amióta Magyarország földjére léptem és megtanultam magyarul, felfedeztem, hogy inkább az ellenkezője zajlik le. Rendkívüli gazdagodást jelentett a lélek síkján, hogy a szemem olyan tapasztalatokra nyílt meg, amelyhez hasonlót nem adott sem a francia vidéken eltöltött gyermek- és kamaszkorom, sem hat egyetemi évem vagy párizsi életem.”² Gachot majd 25 évet töltött Magyarországon, többet, mint Sauvageot, megtanult magyarul. Az írók, festők, művészek jó barátai lettek, megfordult a közéletben épp úgy, mint az értelmiségiek között. Gachot első novellája Párizsban, a *Nouvelle Revue Française*-ben (Gallimard Könyvkiadó)

1 Lásd bővebben Madácsy László: *Francia irodalmi szalonok*. Bp., 1963, Gondolat, 5–35.

2 François Gachot: Egy elmúlt ország emlékei. *Irodalomtörténet*, 1972/1, 92.

jelent meg, Jean Cocteau és René Grevellel írók pártfogolják. Budapesten a *Nyugat*ba is ír, barátai lesznek Gyergyai Albert és Szávai Nándor. 1926-tól a *Mercure de France* magyar rovatában népszerűsíti a magyar irodalmat a franciáknak, műfordításai kiválóak. Nálunk pedig képviseli a francia szellemet. Nem csoda, hogy a francia–magyar kapcsolatokat erősítette, amikor rátalál egy különleges francia írónőre, Louise de Vilmorinre, aki 1938-ban érkezett férjével együtt Budapestre. Így ír róla *Írók között* című visszaemlékezésében: „A Jacques Rivière-nél tartott párizsi összejövetelek férfiak találkozásai voltak, írónők nem jöttek. Louise de Vilmorint, aki akkoriban az Egyesült Államokban tartózkodott, és testvéreihez küldött leveleiben küldte el első írásait, Malraux fedezte fel, s ezzel el is dőlt irodalmi sorsa, lett belőle Sainte Unefois. (Szent egyszer volt).”³

Louise de Vilmorin (1902–1969) vagy Comtesse de Pálffy az Osztrák–Magyar Monarchia idején a Duna-tájon élt. Erdődi gróf Pálffy Pál diplomata és huszártiszt felesége, aki Pozsony környéki birtokain gazdálkodott, vagy inkább utazgatott, és gáláns élményeket keresett. Találkozását a francia főúri hölgygel 1937-ben házasság követte. A közeli birtokon, a Budmericei kastélyban kezdték közös életüket. Ez a gyönyörű kastély mai is létezik, a szlovák írószövetség alkotóháza. Csehszlovákia német megszállása elől Budapestre menekültek, ahol a francia grófnő előbb a Pálffy-palotában, majd egy Galamb utcai lakásban élt, itt már magányosan, válásuk után. Ugyanakkor a budapesti frankofil társaság hamar felfedezte, ő lett a központ, és valamiféle „irodalmi szalon” légréteget vette körül. Csak az ország német megszállása elől költözött vissza Franciaországba, Verrières de Buissonba, haza, 1944-ben. Eredetileg négy fivérével együtt egy előkelő lotharingiai famíliából származott, unokafivére és jegyese Antoine de Saint-Exupéry. Már fiatalon szerelmes lett, első férje egy gazdag amerikai üzletember, világlátott utazó, négy évig tartó házasságukból három lány született. Bár imádja a vidéki természetet, Párizs nélkül mégis unatkozik. Így kezd történeteket irogatni, André Malraux a korabeli párizsi művészeti és irodalmi köröket jól ismeri, François Mauriac-ot, Jean Cocteau-t, Pascal Piát, érdekli a festészet és a filozófia (ő maga is szurrealista meséket ír). Elindítja az írói pályán Louise-t, akinek egész életét végigkíséri. Első regényét (*Sainte-Unefois*) 1934-ben jelenteti meg a Gallimard Kiadó. Válása után újra Párizsban él, verseket ír a *Minotaure* című folyóiratnak. Támogatják: Jean Cocteau, íróbarátai, képzőművészek. (Paul Éluard, André Derain, Max Ernest s főleg André Malraux). Harmadik regénye, a *Le lit à colonnes* (1941), a Dunatájon született. A *mennyezetes ágyat* Gyergyai Albert és Szávai Nándor fordította, Gachot előszavával a Cserépfalvi Kiadó jelentette meg magyarul. A regényből francia film készült, sőt több regényét is megfilmesítették.⁴ Cserépfalvi Imre 1923-tól Párizsban élt, a Hachette Könyvkiadó Vállalatnál dolgozott. Miután négy nyelven beszélt, információi

3 François Gachot: *Írók között*. Pödör László fordítása. *Nagyvilág*, 1972/10, 1556.

4 Bodri Ferenc: Louise de Vilmorin (Nyomkövetés a „Sirályok Királynőjének” „dunatáji” tartózkodásáról). *Literatúra*, 1981, 3–4. szám, 405–407.

voltak a hazai francia könyvforgalom szegényességéről. Francia munkaadói megbízták budapesti képvisellel, így 1928-tól Budapesten könyvnagykereskedést, francia hírlapárusítást, valamint később, 1931-től kiadó vállalatot szervez. Megjelenteti József Attila verseit, Ráth-Végh István kötetait, regényfordításokat stb. És most itt álljunk meg egy pillanatra. Amint említettük, az író 1938-tól 1944-ig Budapesten tartózkodott, legközelebbi barátai François Gachot, Gyergyai Albert segítségével a társas élet központja lett, őt nevezték a dunai sirályok királynőjének. A francia hölgyben minden megvolt, ami a 18. századi szalonok dámáit jellemezte: különlegesen szép és elegáns, „kék-vérű”, de nagyon közvetlen, művelt és okos, ugyanakkor kissé rosszmájú, barátkozó, egyben zárkózott, titokzatos és vonzó egyéniség. A bonyolult és tragikus 20. század asszonya, akit nőiségében felszabadított a megváltozott világ, szabadon él és csapong, repül, mint a sirályok, de a körülmények sokszor rákényszerítik a „síró zuhanásra”. Gyergyai Albert csodálatos-emlékező tanulmányban eleveníti fel számunkra.⁵ Érdekes szimbólumként, távoli ritka palántának nevezi, aki most a közép-európai kertünkben, rögzösebb talajban másképpen virágzik. Ugyanakkor, egy hatalmas francia kertészdinasztiából, madár és virágkereskedők világából származik, így természetszeretete, a madarak és virágok csodálata természetes volt számára. Ahogyan feltűnt Pesten, egy egzotikus virágként csodálták a férfiak, rajongtak érte, a nők irigyelték. Kissé bicegett, Chanel-kosztümben járt, a Váci utcán ritka jelenség volt. „Szép volt-e? Főképp a szeme volt szép, tág, kék s francia fényű, szellemű és varázsú a tekintete, amelyet felváltva vágyó, merengővé, talányossá, gúnyossá, áhítatosan figyelővé formált, s amely nála a természet adománya lehetett. Míg gyönyörű franciaságát (mert a franciák sem egyformán beszélnek), pontos, világos, kifejező, tagolt, minden gesztus és éneklés nélkül való beszédmóddal fokozta.”⁶ Ugyanakkor természetes, tanult, művelt, kedves egyéniség volt, néha elővette a gitárját és francia dalokat énekelt. Gyergyai kissé elfogultan idézi fel Vilmorin személyiségét, de ez természetes, hiszen nagyon közel került hozzá – magyar nyelvre tanította. Louise itt Budapesten nem kastélyban, hanem a belvárosban lakott, meglehetősen vegyes származású lakók körében. De körülötte minden Versailles-já vált az ő mosolya, francia beszéde és örökös vendégei révén. Minden érdekelte a magyar kultúrából – Mikes, Rákóczi, Balassi, Csokonai vagy a Széchenyiek, az Esterházyak, a Szépművészeti festményei és a népi hímzések. Látogatták diplomaták és mások, de mindenkivel másképpen bánt, és szellemileg is uralkodott a társaságon. Levelezése kiterjedt volt, intim és társasági témákról, s néha csodálkozott vendégei műveletlenségén, kezdetben arisztokrata körökben, később egyszerű otthonában. A világháború beárnyékolta az „irodalmi szalonok” hangulatát, az író olyan lett, „mint egy kis fázó, tollat hullajtó, egyre kedvetlenebb énekesmadárka”, pedig ennek az évnek a nyarán jelent meg a *Le lit à colonnes*

5 Gyergyai Albert: A szép kertész. *Kritika*, 1979/4, 163–184.

6 I. m. 165–166.

magyarul. Louise de Vilmorin 1944-ben tehát búcsú nélkül elhagyta Pestet – érthető okokból. A háború, a németek elérték Budapestet, bombák között haldoklik a kultúra. A *Mennyezetes ágyat*, mint említettük, kiadták magyarul, ez a regény kötődik a Duna-menti tájhoz, Budapesthez. A fordított regény bevezetését François Gachot írta, nem véletlenül, ő már tud magyarul. Egyrészt, kissé túlzott mértékben dicséri a regény szerzőjét, de ez érthető, népszerűvé akarja tenni – olvasottságot vár. Nem tudhatja, hogy a regény, a korabeli olvasó és a későbbiek számára antikváriumokban rejtőzködik majd. A háború elsodor mindenkit, írókat és olvasókat a feledés homályába. Bár Gachot így ír: „Miben áll e könyv tökéletessége? Jelenkori és mégis időtlen, élethű, s túl az életen: e könyv oly éghajlat szülötte, amelyet nem ér el semmi mulandóság... Benne van a francia teremtő szellem!”⁷ A regényt franciául 1941-ben írta Vilmorin, Gachot már 1942-ben a *Nouvelle Revue de Hongrie*-ban a készülő fordítás kapcsán bemutatja a regényíró Pálffy grófnőt, aki akkor még boldog házasságban él.⁸ A fordítást Gyergyai Albert és Szávai Nándor készítették. Tudjuk, mindketten több évet töltöttek Franciaországban. Kiválóan beszélnek franciául, Eötvös-kollégisták, majd tanárok, írók, irodalomtörténészek, műfordítók. Vilmorin baráti köréhez tartoznak. (Camus regényeit is párban fordították.)

Valóban, a történet a jelenben kezdődik – és végződik, de a múltban az 1800-as évek második felében játszódik. Gachot írja a regényről: „Aktuális, de abszolút időn kívüli, igaznak tűnik, de olyan igazságnak, amely már önmagában is lehetetlen. Léghőre, hangulata, helyszínei és jelenetei látszólag összefüggéstelenek, mégis az író tollából különös szintézist alkotnak.”⁹ Sikerült a francia szellem több hullámát, a legmodernebbeket és a leggazdagabbakat egyesíteni. Alaptémájában Stendhal *Pármái kolostorára* emlékeztet, de regényének stílusa több mint romantikus, inkább kritikus és realista, játékosan csúfolódó és modern. A felvidéki táj, a mesélő író tollával megelevenedik számunkra: „Nem utazhatunk kedvünkre, ha egyszer elered a hó. Múlt év decemberében éppen barátaimnál voltam, amikor hullni kezdett a csendesség – így hívják még a havat távoli vidékeinken – s dermedt pillék lebegésével fátyolozta a tájat, aztán meg befedte a földet s eltemette az utat hazafelé.”¹⁰ Mint mi, mindannyian, mikor hull a hó – álmodozunk, s más álombeli világba vágyódunk, az író is mesét hallgat, régi öregektől, különös történetet a meu-i vár börtönőretől, régmúlt hősokról, akik már mind a hó alatt nyugszanak. A narrátor író ezután feleleveníti a drámát, elhozza a jelenbe az olvasónak, és már velünk vannak a szereplők. Kis Rémy Bouvent, aki zongorán és orgonán játszik, zenét is szerez, ő a muzsikus a faluban. Egyetlen oldalon belül újra időszembesítés: a fogoly

7 Louise de Vilmorin: *A mennyezetes ágy*. Cserépfalvi, 1941. François Gachot: Bevezetés, 5.

8 Chronique du mois, François Gachot, La Comtesse Pálffy romancière. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1942, août, 84–87.

9 I. m. La Comtesse Pálffy romancière. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1942, août.

10 I. m. *A mennyezetes ágy*, 13.

Rémy már magányában, a cellájában megható dalokat énekel, de a börtönigazgató Porey-Cave úr, a szürke és keserű ember, aki nem szeretett senkit, sem az embereket, sem az állatokat, felfigyel rá. És megjelenik a többi szereplő is. Yada, egy rab felesége, aki a szeretője lesz, és Madeleine, a boldogtalan feleség, aki egész életét leányának, Marie-Dorée-nak szenteli. Marie-Dorée is zongorázik. És a szálak itt összefutnak: a nagyravágyó igazgató, akinek eredetileg semmi köze a zenéhez, szerzeményeiről beszél leányának, és valami jár a fejében. Íme az alapszituáció: rövid nyolc oldalon belül. A környezet leírására nem fordít sok gondot Vilmorin, egy-két mondatban felvillantja a meu-i fogház nedvességét és az „árnyékette” egészségtelen szörnyűségét, a rabok világát, de nem merül bele a leírás vonzásába, mindig a főszereplő gondolatvilága érdekli. Az „in medias res” kezdetű cselekmény lassan tudatja velünk Bouvent bűnét, a múlt helyett a jelen rabsága a fontos – álmok, emlékek, néha a cellából a szabad ég. Szimbólumok sora: a kék sál, amelyet karácsonyi ajándékba kapott – a remény szimbóluma vagy a múltbeli gyilkossága az elrontott életet és a zene, a dalok, amelyek a szabadságot jelentik. Majd a romantikából a komédiába vált a történet, a börtönigazgató elfuserált művésznek érzi magát, kottapapírt vásárol, és eltitkolt tehetségét sejteti a környezetével. A gyalázatos terv (hogy ellopja foglyának műveit) megváltoztatja az egyéniségét: máris többnek, híresebbnek érzi magát, bár mások titkon kinevetik. Ugyanakkor drámai is a cselekmény: a főhősről közben megtudjuk, hogyan élt falujában, mindene megvolt. Csak egy rossz tulajdonsága, a makacsság sodorta bajba, s ezért egy anyján esett régi sérelem miatt bosszúból gyilkolta meg a postást. Életfogytiglanra ítélték. Az események közben felgyorsulnak, az igazgató – aki egyébként jelentéktelen, semmi-ember – ördögi tervet eszel ki: foglya kisajátított szerzeményeiből akar híres, gazdag ember lenni. Csodálatos, filmszerű fejezet, amint egy félreeső, csúf cellába, a börtönkórházba költöztetett fogoly új élménye az ablakon keresztül látott kék és rózsaszín ég (a pasztelleszínűek a szabadság szimbólumai), ettől úgy érzi, szabadabb lett. Emlékei fájók, a régi tanya, a folyó, a víz menti kocsmák, a lányok nevetése... Új dalra fakad: százezer madár dalol, a szerelem dala szól. Hogyan lesz ez a dal a hazugság dala a regényben – ez a börtönigazgató jellemzése, aki valódi családi diadalt arat. A harmadik főszereplő, a tizenhat éves Marie-Dorée a dal átélésével belép a színre. „Finomsága, porcelán arcának nem mindennapi szépsége, gesztenyeszínű hajának magasra rakott természetes hullámai is magukra vontak minden tekintetet.”¹¹ Bouvent, a fogoly könyveket kap, zeneműveket tanulmányoz, és egyre többet tud: költő lesz belőle, valódi zenész, majd a kápolna orgonistája. Ő egy gyilkos, aki művész lesz. A jellemek átalakulása az igazi írói bravúr, finom gúnnyal, szarkasztikusan látjuk Porey-Cave úr ismeretlen, rejtőzködő álszerénységéből való kilépését: „Most, hogy a borostyánkoszorút már a homlokán érezte, Porey-Cave úr oly könnyedén ült vissza a székére, ahogy meggyőződése szerint, csakis a nagy

emberek viselkednek.”¹² Ellenpontként, Bouvent nem boldog, dalai inkább reménytelen mélabút ébresztenek benne, vajon milyen sors vár zenéjére? És akkor – éppen a legjobbkor – megpillantja cellájából fenn a világos szobában, a titokzatos fiatal leányt, Marie-Dorée-t, akiben van valami gyengéden és riadtan végzetszerű. Mesélhetnénk tovább a történetet, az epikusan, líraian, drámaian, és komikusan egymásba fonódó jeleneteket. Mi történik most? Valóban, Bouvent beleszeret ebbe a távoli, csodás, mesebeli lányba, és egy gyermekkori mese szavait suttogja:

„Este, ha pásztortüzek égnek,
Betyárok, bujdosók regélnek
Egy mesebeli bűvös ágyról,
A mennyezetes nyoszolyáról...”

Íme a bűvös, címadó szimbólum, a nagy „mennyezetes ágy”, a szerelem szimbóluma. És a kislány, mint egy látomás, az ő dalait éneкли. Bouvent elhatározza: operát fog írni, címe: *A mennyezetes ágy*. A történet közben megismerünk számos karakter figurát, akik jellemzése rendkívül életszerű, ugyanakkor mulatságos: a börtönfelügyelők nagyzolósa és felületessége, a zeneszakértő pénzéhes mohósága, a könyvkereskedő nagyravágyása, haszonra éhes és felületes vagy jellemtelen emberek világa. Egyetlen becsületes és tisztességes ember van köztük: Dix-Doigts, a jólelkű, idősödő börtönőr, aki sejt valamit. Így jelennek meg örök emberi tulajdonságok: a becsvágy, a félelem, a kétszínűség, a kíváncsiság, a hiúság, a féltékenységek, az irigység, a butaság, a vágyódás, a lelkiismeretlenség, a nagyravágyás stb. Aztán in medias res, megjelenik a készülő opera történetének vázlatja és színhelye. Népi környezet és hangulat, egy falusi kocsmá a szokásos figurákkal, majd egy ismeretlen fiatalember, egy bánatos, szerelmes utazó, aki úgy érzi, szerelme végképp elhagyta. De egy parasztasszony népmeséje reményt ad: messze van egy régi kastély, amely őriz az üres szobában egy mennyezetes ágyat, melyet láthatatlan erő véd. Ez a híres, legendás ágy, a tiszta szívek hajója, a boldogság ágya, a szerelem szimbóluma, ahová az opera írója talán vágyik, reményei Marie-Dorée felé szállnak – a legenda a valóságban is valóra válhat? Természetesen a történet újabb fordulatot vesz, a börtönigazgató családjával tengerparti üdülésre távozik, s Marie-Dorée beleszeret egy fiatal, arisztokrata származású katonatisztbe. Megjelennek a *sirályok* is, akik az őszre emlékeztetnek, ők a búcsú és a válás madarai. Íme egy újabb szimbólum, mely Vilmorint jelképezi. Bouvent a börtönből nem tud semmiről, csak vágyakozik, és felébred benne a kételkedés. Várakozás, szerelem, csalódás, s elmúlik egy év, lassan készül az opera. Marie-Dorée a sirályokról szeretne egy dalt az apjától, s Bouvent szerelmi vallomást küld majd ezzel a dallal Marie-nak. Az idő múlását

12 I. m. 98.

a börtönben az opera lassan készülõ munkafolyamata feledteti, s közben az író egy-egy karakterfigura jellemét kiteljesíti. Például a börtönõr, Dix-Doigts, akirõl eddig csak azt tudtuk, hogy jószívú és becsületes, az órájáról mesél foglyának, melyet apjától örökölt. Az óra a múlt idõ szimbóluma, s az emberi élet mulandóságát is jelképezi. „Én azt mondom, ha hiszed, ha nem, hogy akkor kezdünk megváltozni, amikor mindenki elhal mellõlünk...”¹³ S milyen igaz ez a megállapítás, az emlékeink elmúlnak, mert magukkal vitték õk a sírba. És Aline, fõhõsünk régi szerelme is felbukkan, látogatása felkavaró a börtönben, mert megvásárolta a régi bornes-i tanyát, ahol valamikor Bouvent élt és Aline-t szerette! Jelen, múlt, esetleg jövõ újra megjelenik egyetlen fejezetben. A jövõ Bouvent-é lehetne, hiszen a *Sirályok duett* elkészült, sõt elõadják. (A hullámon sikló sirályok emlékmadarak, a szerelmespárok sóhajait idézik.)¹⁴ S közben mindenki várakozik és vágyakozik, Aline a sorsába beletörõdött szegény rabra, aki pedig Marie-Dorée-ra gondol mindig, és neki írja dalait. Porey-Cave úr pedig a sikerre, az ellopott vagyonra, a hírnévre vár. Közben fordulat a regényben: a börtönigazgató, hogy meggyorsítsa az opera elkészültét, az idõ elõtti szabaddulás reményét ülteti el foglya fejében. Ószre el kell készülni az operának, Marie-Dorée is bevallhatja talán szüleinek titkos szerelmi levelezését, esetleg házassági terveit. De fõleg Porey-Cave várta az õszt, ha elkészül az opera, színre lép már mint ismert zeneszerzõ, majd lemond börtönigazgató állásáról, s elutaznak gazdagon, hírnevesen messzi tájakra. „Egyszóval a jövendõ mindnyájukra egyformán mosolygott.”¹⁵

És aztán minden olyan szép lesz, mint a mesében, az operát bemutatják Párizsban, óriási siker övezi, Marie-Dorée-t elviszi vőlegénye a kastélyukba, s a gazdag grófi család befogadja a „világhírűvé” vált börtönigazgató leányát. Csak Bouvent nem érti – mi történt, Marie-Dorée eltűnt, szerelmét ugyan minden hangjegybe beleénekelte, de most minden elveszett, amiben hitt. S elmondja titkát Dix-Doigts-nek, az õrnek. Eltelik egy esztendő. Közben Marie-Dorée férjhez megy, a szerelmi házasság, a reménykedõ és becsapott rab zenéjére teljeseedik be. És mi maradt a fõhõsnek? Mit várt a zenéjétõl? „A zene, a zeném szabadságot, hírnevet, szerelmet adott volna nekem, ó, fõképpen szerelmet, azt hittem, ezt vártam. Hát nem kell ebbe beleõrülni?”¹⁶ – kiált fel Bouvent kétségbeesve. A tragikomédia lassan tragédiába torkollik, õ nem tud semmit a csalásról, ám az öreg börtönõr mindent tud. A kétségbeesés cselekedetre készíti, megszökik a börtönbõl, bár még nem sejtí szerzeményei ellopását, menekül a borne-i tanyába. A csendõrök hiába keresik ott, Aline, régi barátnõje segíti, maradhatna vele, de még úgy érzi, teendõje van. Párizsban következik el a végsõ tetõpont, megpillantja Marie lakását, aki férjhez ment és elutazott. Csalódását

13 I. m. 196.

14 I. m. 205.

15 I. m. 225.

16 I. m. 292.

összeomlás követi, mikor meglátja az Operaház előadásának fekete-sárga színlapján a címet: „A Mennyezetes Ágy”, zenéjét Clément Porey-Cave szerezte. És akkor mindenre rájön – ellopták a nevét, a szerelmét, minden munkáját, egész jövőjét! És hallja a suttogó szavakat, énekehangokat a párizsi éjszakában:

„Sirályok, szárnyas híveink,
A jósors nekünk mikor int?”

A megoldás meglehetősen tragikus: a sors számára már csak a bosszú. A meu-i várfalak tövében leszúrja állítólagos jötevőjét, az igazgatót, ám végzete őt is utoléri, menekülés közben lelövik. Dix-Doigts, a jóbarát börtönőr takarja be testét az ő szép és „kék sáljával, amely könnyű volt, és átlátszó, mint a húsvéti ködök”. Mese helyett beköszönt a regényíró körülvéő valóság: lövések és gyilkosságok, a végzet elől nem lehet menekülni, a háború sötét hullámai mindenkit elérhetnek.

A záróakkord a kezdetekhez, a mesélő írónőhöz tér vissza, az utak újra járhatóak, ő szerelméhez simul. „S akkor a boldogság érzése, valami babonás félelem s főképp annak a szükségessége, hogy védelmet találjunk mások magánya és balsorsa ellen, egyszerre az ő karjaiba hajtott, s így maradtam őrajta csüggve, egész az utazás végéig.”¹⁷

A regényt nem véletlenül elemeztük ilyen hosszasan, hiszen meglepő a cselekmény sodrása, a filmszerű jelenetek váltakozása, színek, képek, hangulatok s valami mélyen feltörő emberi vágyak a jóra, a szépre, az igazra, a háborúba süllyedt Európából. Gachot véleményében 1942-ben is ezt hangsúlyozza: egyetlen korabeli francia író módszereihez sem hasonlítható Vilmorin művészete. Természetes és szerelmes, mint egy festő, az érzések, a dialógusok, cselekmény-mozzanatok leírásában mindent kimond, de példátlan diszkrécióval és finomsággal, ugyanakkor bátorsággal. Mert hősei, akik gyilkosok vagy bűnösök, mégis ártatlanok. A regény sodrása valamilyen különös, mély, magával ragadó dallamra emlékeztet bennünket, mely rejtetten bennünk és közöttünk is létezik.¹⁸ A történet jelenkori és mégis időtlen, élethű, de túl az életen! Stílusa egyedi, arisztokratikus, de természetközeli – mindenkire szól. Vilmorin különleges egyénisége és stílusa hamar sikert arat. Sok szerelmi csalódása ihlette verseit, de kitartó személyisége, bátorsága, nyitottsága az új érzésekre továbbvitte, megerősítette. A regényből valóban korabeli francia film készült, kiváló színészekkel.

A regények sorát író Vilmorin azonban alapjába véve költő, vérbeli lírikus. Gachot írja róla: „Amikor nem tudott valami egész friss költeményt átnyújtani, amelyet szép kézírásával maga másolt az emblémájával, az alul négylevelű lóherével sajátkezűleg díszített papírlapra, mindig volt számomra valami tréfás

17 I. m. 328.

18 François Gachot: Írók között. *Nagyvilág*, 1972. október, 1556.

mondanivalója. Gonoszkodó humorának nagyítólencsésén keresztül a legcsekélyebb esemény, legjelentéktelenebb találkozás, a legapróbb részlet is furán komikus, valószerűtlen jelleget öltött, akárcsak a kaleidoszkóp üvegein át látott tárgyak. És valahol, félúton a valóság és az álom között, a társaságához tartozó eleven lények hirtelen felszabadultak a földi nehézkedés láncából. És olyan könnyedén lebegtek szobájában, mint az egyik költeményében megénekelt és egy kissé testvérének érzett sirályok.”¹⁹ A Magyarországhoz kapcsolódó 1940-es költemények összefoglaló címe: *Le sable du sablier* (A homokóra homokja). Például a *L'allée est déserte* (A kihalt fason).²⁰

*L'allée est déserte
Nous n'y passons plus.
Une rose ouverte
Offre sa vertu.
Quand reviendras-tu?
Chevaux de cascades
Frères de dauphins,
Courez à la rade,
Portez mon chagrin.
Il tenait ma main.
Gages d'amours franches
N'ai-je plus que vous?...
Je l'aimais beaucoup.*

A kihalt fason
Többé nem kelünk át.
Nyíló rózsaszírom
Kínálja báját.
Mikor jössz vissza hát?
Rohanó vízesések,
Suhanó delfinként
Révbe siessetek.
Vigyétek rosszkedvem.
Ő fogta itt kezem...
Tiszta szerelmek zálogai
Csak ti maradtok nekem?...
Hisz nagyon szerettem.

A kihalt fason jelképe szerepel a fent elemzett regényben is az elmúló, távoli szerelem jelképeként. A ciklusban szereplő vers is a szerelemről szól, múlt, jelen, jövő, természeti metaforákban és mozgást, mozdulatokat kifejező igékkel, játékosan, egyben szomorúan és tömören fejezi ki a vágyat, a magányt, a várakozást. Verseit a Gallimard kiadásában olvashatjuk 1939-től kezdődően. 1970-ben egy válogatást jelentetnek meg André Malraux bevezetésével.²¹ A kötetben három ciklusból olvashatunk verseket: *Fiançailles pour rire* (Jegyességek mulatságból, 1939), *Le Sable du sablier* (A Homokóra homokja, 1945), *L'Alphabet des aveux* (Vallomások ábécéje, 1955). André Malraux, aki elindítja az írói pályán 1933-ban, élete végén is vele marad. Ez a kötet Vilmorin 1969-ben bekövetkező halála után született. André Malraux (1901–1976), Goncourt-díjas regényíró, művészettörténész és Charles de Gaulle kulturális minisztere. Műveinek stílusa kezdetben szürrealista, majd filozofikus-művészeti. Élete rendkívül izgalmas (spanyol polgárháború, második világháború, Gestapo fogsága s De Gaulle kormánya),

19 F. Gachot: I. m.

20 *L'allée est déserte*. 1944. in: Louise de Vilmorin: *Poèmes*. Poésie Gallimard, 1970, Paris, 71. A költeményt fordította Sebe János. A versekből csak részleteket közlünk a továbbiakban is.

21 Louise de Vilmorin: *Poèmes*. Poésie Gallimard, 1970. La préface d'André Malraux.

egyénisége összetett, bátor és szabadlelkű. Ő ugyanakkor elsősorban írónak és gondolkodónak tekinti magát. 1966-tól válása után Louise de Vilmorinnal élt, a Vilmorin család kastélyában, Verrières-le Buissonban, Essonban, Párizstól délnyugatra. Louise halálát követően utolsó éveit rokonainál töltötte 1969-től 1976-ig. Miután Vilmorin fiatalságától élete végéig kötődött hozzá, egyénisége kiteljesedését Malraux-nak köszönhette. Malraux a verses összefoglaló kötet bevezetésében hangsúlyozza: a legenda, amely Louise életét övezi, nem fontos. Megírt művei adják a kulcsot személyiségéhez, beszélő és virtuóz költemények, játékosak és érzékenyek, akrobatikus formában üzennek. „Louise de Vilmorin a hang költője, énekeljétek verseit.” És valóban meg is zenésítették verseit (Poulenc és Guy Béart például). Sőt, maga a költő is gyakran énekelte verseit, mindet tudta fejből. Ismerte a világ és a francia irodalom költőit, három vagy négy nyelven értette. De beszélni csak franciául beszélt! Költészetének megfejtéséhez talán Perrault meséin keresztül vezet a kulcs, fantáziája ösztönző és tündéri. A költeményekből ugyanúgy, mint regényeiből, állandó játék árad, különböző figurákkal és jelenetekkel, szabadon játszva az érzésekkel és a ritmussal. Sajátos hangjának nincs párja, sem az antik, sem a reneszánsz, sem a romantikus költészetben. Íme egy játékos, akrobatikus vers a *Vallo-mások ábécéje* (1955) című ciklusból: *Perce-neige des matins* (Reggeli hóvirágok) címmel.²²

Oh, le plaisir de ta venue,

Oh, l'impatience retenue,

Contenue, continue

De ton baiser chagrin.

Oh, ta gorge d'espoir bombée

Ta présence du ciel tombée,

Dérobée, absorbée

Par mes vœux souverains.

Ó, de jó, hogy jöttél,

Folyamatosan visszafojtott, makacs türelmetlenség

Fájdalmas csókja.

Ó, reménynek lebbenő szárnya,

az égből aláhullva,

titokban érkeztél,

Leghőbb kívánságaimra.

Perce-neige des matinées

Dans la neige des destinées,

Fleur aimée condamnée

Aux sources de mes mains.

Oh, battements des nuits prochaines

Fantôme-roi de mes domaines,

Oh ma reine en neuvaine

Je suis ton pèlerin.

Reggeli hóvirág

A sorsok havában,

Szeretett virágom elhervadt

Kezeim forrásán.

Ó, eljövendő éjszakák dobogása,

képzeletem szellemkirálya,

Ó, királynőm az imádságban

Én vagyok zarándokod.

22 Louise de Vilmorin: *Poèmes*. Poésie Gallimard, 1970; *L'Alphabet des aveux*, *Perce-neige des matins*, Reggeli hóvirágok, 79. Sebe János fordítása.

A költemény talán egy kalligrammának nevezhető, sorainak játékos váltakozásai, elhelyezései, képszerűsége alapján. A hó, a folyók, a vízesés, a virágok, minden, ami elvarázsolja a körülöttünk létező, ránk nehezedő való világot, szerepel a költő verseiben. És eljátszik a szavakkal, a ritmussal és a képekkel.

Budapesthez fűződő versei gyakran a múlt időt, az elveszett boldogságot, a boldog emlékek helyeit keresi, mint például a Duna sodrásában: a *Le Sable du sablier* (a ciklus címadó verse).

Le Sable du sablier

*Sur le Danube en février
Les longs îlots d'herbe frissonnent,
Ce sont des tombeaux oubliés
Que la brume d'oubli couronne.
Les souvenirs y sont couchés
Pareils à des anges malades,
Les souvenirs anges cachés
Au cœur d'anciennes promenades.
Le fleuve glisse bras ouverts
À la poursuite d'un visage
Et fait danser tête à l'envers
Les amants en pèlerinage.
Quand meurt aux abords de l'Été
Le grand vent qui souffle d'Asie
Le papillon vient grelotter
Sur ces tombeaux de fantaisies.
Oh ! fantaisie ! Oh ! vérité !
L'heure est partie en étrangère
De ces souvenirs désertés
Dont elle fut la passagère.
Gardiennne de ces reposoirs,
La ronce, négresse en broussailles,
Vient apporter ses bijoux noirs
Au pied du lit des épousailles.
Mais les anges n'ont d'autre ami
Que ce fleuve au destin tranquille
Et leurs noms se sont endormis
Sous l'herbe haute de ces îles.
Sur le Danube en février
La mouette lourde et sauvage,
Dans le sable du sablier
Ensable à jamais nos images.*

(1945)

A homokóra homokja

Februárban a Dunán
Reszketnek a fű hosszú szigetecskéi,
Elfeledett sírok,
Hogy a feledés köde koronázza.
Az emlékek ott hevernek,
mint a beteg angyalok,
Az emlékek angyalok rejtőznek
az ősi séták szívében.
A folyó tárt karokkal siklik
Egy arcot keresve És
fejfel lefelé táncra perdíti
a zarándoklat szerelmeit.
Amikor meghal a nyár szélén
A nagy szél, amely Ázsiából fúj
A pillangó megborzong A
fantázia e sírjain.
Ó! fantázia! Ó! igazság!
Az óra eltelt egy idegenben
Ezeknek az elhagyott emlékeknek,
amelyeknek ő volt az utasa.
E tárhelyek őrzője,
A bozót, negress a bokorban,
Jön, hogy hozza fekete ékszereit
A nászágy tövébe.
De az angyaloknak nincs más barátjuk,
mint ez a csendes sorsú folyó
És nevük elaludt
e szigetek magas füve alatt.
Februárban a Dunán
A nehéz és vad sirály,
A homokóra homokjában
Képeinket örökre csiszolja.

(Gépi fordítás)

A költemény 1945-ös kelezésű, sötét tónusú színek és metaforák, félelmet sugalló igék: hevernek, rejtőznek, siklik, megborzong, elaludt, csiszolja; feledés köde, ősi séták, a folyó kitárt karjai, a pillangó borzongása, fekete ékszerek a vízen, a nehéz és vad sirály – a homokóra homokja pedig örökké perreg. Elfeledett sírok, zarándoklat – nincs már fantázia, nincs igazság, nevük elaludt a Duna szigetein reszkető füvek alatt. A halott szerelmesek fejfel lefelé táncolnak a folyón.

Véget ért egy nagy szerelem, elfújta a szél, és a háború megölte a szerelmeseket. Bár Vilmorin versei főleg a szerelemről szólnak, a szerelem vagy szerelmese sokszor fájón, elérhetetlen távolságban jelenik meg számára.²³

Plus jamais

*Plus jamais de chambre pour nous,
Ni de baisers à perdre haleine
Et plus jamais de rendez-vous
Ni de saison, d'une heure à peine,
Où reposer à tes genoux.
Pourquoi le temps des souvenirs
Doit-il me causer tant de peine
Et pourquoi le temps du plaisir
M'apporte-t-il si lourdes chaînes
Que je ne puis les soutenir ?*

*Rivage, oh ! rivage où j'aimais
Aborder le bleu de ton ombre,
Rives de novembre ou de mai
Où l'amour faisait sa pénombre
Je ne vous verrai plus jamais.
Plus jamais. C'est dit. C'est fini
Plus de pas unis, plus de nombre,
Plus de toit secret, plus de nid,
Plus de lèvres où fleurit et sombre
L'instant que l'amour a béni.
Quelle est cette nuit dans le jour?
Quel est dans le bruit ce silence?
Mon jour est parti pour toujours,
Ma voix ne charme que l'absence,
Tu ne me diras pas bonjour...
Mon temps ne fut qu'une saison.
Adieu saison vite passée.
Ma langueur et ma déraison
Entre mes mains sont bien placées
Comme l'amour en sa maison.
Adieu plaisirs de ces matins
Où l'heure aux heures enlacée
Veillait un feu jamais éteint.
Adieu. Je ne suis pas lassée
De ce que je n'ai pas atteint.*

Soha többé

Szoba többé nem vár ránk,
Se lopva adott csókok,
Nem lesz több találkánk.
Egy órás, röpké légyott,
Míg fejem öledbe hajlott.
Múlt idők emlékeiben
Annyi fájdalom miatt lelem?
S tűnt boldogságom láncai
Miért oly nehezek nekem,
Hogy terhüket nem viselhetem.

Tenger, óh, tenger, hogy szerettem
Kéklő vized partján megállni,
Május volt vagy tán november?
De szívem tele volt reménnyel,
Hisz rám talált a szerelem.
Soha többé. Kimondtuk: vége.
Közös lépteink már nem számoljuk félve.
Nincs több titkos tető, se fészek
Se száj, melyre csókkal tett pecsétet,
S megáldott a szerelmes végzet.
Mi ez a sötét árnyék nappal,
Miért-e tompa csönd a zajban,
Az én időm lejárt örökre,
Hiányod miatt a hangom elhal,
Többé már nem köszönsz előre...
Boldogságom nyara tűnő,
Ég veled suhanó idő!
Bűntudatom, csalódásom
Jól elférnek kezeimben,
Mint elvesztett szerelmem.
Búcsúzom, boldog reggelek,
Hol az egybefolyó órák
Őrizték a lobogó tüzet.
Isten veletek! Nem csüggeszt már,
Mit el nem érhetek

23 Louise de Vilmorin: *L'Alphabet des aveux, Plus jamais*. Poèmes. Gallimard, 1970, 87–88. Fordította: Sebe János.

Az 1954-es csodálatos lírai vallomás, az elmúlt vagy el nem ért szerelemről szól, búcsúzás a boldogságtól. Sok kapcsolata volt, számtalan szerelme, mégis egyik Cocteauhoz írt levelében bevallja: „Egész életemben nem voltam igazán szerelmes, csak azt az életet szerettem, amelyet nekem adtak...” Talán Cocteaútól tanulta ezt, mert Cocteau szerint sincs igazi szerelem, csak szerelmi próbálkozások léteznek.

Jean Cocteau (1889–1963), mint költő, nagy hatással volt Vilmorinre Malraux mellett. Modern költő, formabontó és nyelvkereső kísérletek jellemzik. A klasszikus formákat a legmodernebb kifejezési eszközökkel telíti. A költészet mellett rajzol, fest, rendez, sőt játszik is filmen és színpadon. Az egész művészete is játék. Talán ezért is tetszik annyira Louise de Vilmorinnek. Jean Cocteau volt az egyik legjobb barátja, nem szerelme, hangsúlyozta egyik levelében, csak barátja. Gachot így idézi fel: „Cocteau együtt lakott az anyjával. A szobájába lépve az volt az ember benyomása, hogy a műveiben valami sajátos alkémia segítségével, csodálatos módon költészetté varázsolt nyersanyagok közé csöppent. Az asztalon keze gipszmásolata mellett kristálykockák, drótból készült szobrok sorakoztak egymás mellett... Írói tevékenységnek viszont nyoma sem volt. Ez azért van így, világosított fel, mert fejben szokta megalkotni műveit... Ez a világfias külsejű, lustaságot mímelő író, nemcsak a világ felszínén tudott lebegni, hanem ahhoz is értett, hogy alászálljon gyakran kegyetlen múzsáihoz – a véletlen egybeesések és titokzatos találkozások birodalmába... Elbűvölő ember volt, társalgás közben szelleme sziporkázott, mindent tudott, sokszor vásott kölyök volt, partnerein próbálta ki ötleteit.”²⁴ Louise de Vilmorin már az 1930-as években, írói szárnypróbálgatása idején barátságot köt Jean Cocteau-val. A fenti Gachot jellemzés alapján nem csoda, hogy életük végéig őszinte barátságban voltak. Levelezésüket 2003-ban jelentette meg a Gallimard Kiadó.²⁵ Leveleik hangneme játékos, kedveskedő, de segítőkész is más írókkal, művekkel kapcsolatban. Sőt, Cocteau mint elismert költő-író recenziókat ír a korabeli sajtóban barátnője műveiről. E levelezés elemzése egy újabb tanulmány témája lehetne.

És most térjünk vissza a leghúságesebb magyar jóbaráthoz, Gyergyai Alberthez, aki 1979-ben Louise halála után idézi fel újra az írónő emlékét. Gyergyai jelzi, a zavaros időkben nem tudott semmit Vilmorinről, de egyszer csak levelben kérte őt, vigye el neki a róla készült Ferenczy Béni mellszobrának kicsinyített mását, még a negyvenes évek végén. Érdekes volt a találkozás, a hölgy Párizsban a Hôtel Vendôme-ban lakott. Ott fogadta a magyar arisztokratákat, segített nekik. Aztán Gyergyaival a Párizsi Magyar Intézetben vagy a nagy Gallimard Kiadónál találkozott, ahol dedikálhatta sok-sok regényét. Vilmorin ekkor már régi barátjával André Malrauxval élt, aki mindig Louise-tól várt vigaszt. Még Verrières-ben, a családi birtokon találkoztak utoljára, egy fényes

24 François Gachot: Írók között. *Nagyvilág*, 1972. okt. Pődör László fordítása.

25 Louise de Vilmorin – Jean Cocteau: *Correspondance croisée*. Paris, 2003, Gallimard.

társaságban, hercegnők és nagykövetek, irodalmi múzsák és festők modelljei között. Louise 1969-ben bekövetkezett hirtelen halála vagy elmúlása az irodalmi köztudatból készíti Gyergyait valamiféle összegzésre vagy búcsúra a már említett tanulmánya végén.

„Ki volt Louise? Mindent tudott vagy legalábbis mindenhez értett, és mindent megértett. Verseket írt, regényeket, színdarabot is és filmet, gitározott, énekelt, társalgott (és milyen művészettel), és hallgatott, ha kellett (ugyanolyan művészettel), divatképeket tervezett és rajzolt – költő volt? vagy maga a költészet? Barátai és csodálói között majdnem minden egykorú francia író és muzsikus, festő, színész, irodalmár ott szerepelt. A nagyvilág rajongott érte, pedig se különösen rangos, se különösen gazdag nem volt, férjek, udvarlók, hódolók közt késő évekig válogathatott, s még nagymama korában is tetszett, sőt férjhez is ment, s a legnagyobbakat is lekötötte, ha épp kedve volt hozzá. Ha a XVII. században él, lehetett volna Minon de Lanclos vagy Madame de Sévigné; ha a XVIII. században él, lehetett volna Madame Roland vagy Mlle de Lespinasse; a romantika korában Madame de Staël vagy Madame Récamier...”

„Louise, a »szép kertésznő« csak épen, szépen virágzón és fiatalon volt elemében, s legszerényebb krónikása emlékében is csak így él tovább, változatlanul, és csorbíthatatlanul, hangjával, mosolyával, tekintetével, akinek egyetlen gondja: éne mindenáron való megóvása a maga és mások kedvéért, s aki, amint a naptól megszállyt festő, még erős alkonyodáskor is csak a lassan lepihenő napot látja...” (1979)²⁶

26 I. m. Gyergyai: 183–184.